

Klaudia Stala*

Fenomen „sali o 24 słupach”. Reinterpretacja reliktyw romańskiego palatium na Wzgórzu Wawelskim

Phenomenon of “the hall with 24 pillars”. Reinterpretation of relics of the Romanesque palatium on the Wawel Hill

Słowa kluczowe: palatium, aula, kaplica pałacowa, rekonstrukcja, badania archeologiczne

Key words: palatium, hall, palace chapel, reconstruction, archaeological research

Nazwa „sala o 24 słupach” została nadana reliktyw zachowanej budowli usytuowanej w północno-wschodniej części Wzgórza Wawelskiego przez jej odkrywcę Adolfa Szyszko-Bohusza. W latach 1920–21 odsłonił on praktycznie całą elewację północną obiektu oraz fragmenty ścian wschodniej i zachodniej, tej drugiej zarejestrowanej po raz pierwszy już w 1905 r. Co istotne, natrafił także na narożniki północno-wschodni i północno-zachodni oraz fragment ściany południowej, zniszczony późniejszymi pracami instalacyjnymi i znany obecnie jedynie z dokumentacji rysunkowej¹. We wnętrzu budowli stwierdził fragmenty siedmiu fundamentów pod podpory filarowe o prostokątnym rzucie². Przedstawiona przez A. Szyszko-Bohusza spektakularna rekonstrukcja potężnej, liczącej 28,5 × 19,5 m sali, o wnętrzu podzielonym rzędami 24 (rekonstruowanych) podpór, utrwaliła się skutecznie w literaturze naukowej oraz świadomości badaczy, także następnych pokoleń.

Proporcje zrekonstruowanego przez Szyszko-Bohusza rzutu przyziemia oparte zostały na założeniu, że szczątkowo zachowany mur po stronie południowej stanowi część monumentalnej elewacji południowej budynku, nawiązującego według niego do benedyktyńskich refektarzy, o czym wspomina w publikacji poświęconej romańskiej architekturze Wawelu³. Uznawszy „salę” za równoczesową z odsłoniętą przez niego bazyliką, którą identyfikował z I katedrą tzw. chrobrowską, wydatował obie budowle na czasy panowania tegoż władcy. W połowie wieku XI benedyktyni opuścili Wawel przenieśli się do ukończonego opactwa w Tyńcu, a w zamian za nowe posiadłości przekazać mieli przynależne im uprzednio zabudowania na rzecz panującego. Od tego momentu zaczęła się zdaniem Szyszko-Bohusza akcja budowlana zmierzająca do architektonicznych przekształceń obiektów pobenedyktyńskich w romańską rezydencję, składającą się z bazyliki, „wieży

Relics of a preserved building situated in the north-eastern part of the Wawel Hill were named the “hall with 24 pillars” by their discoverer, Adolf Szyszko-Bohusz. In the years 1920–21, he uncovered practically the whole north elevation of the object and fragments of the east and west walls, the latter registered for the first time in 1905. What was significant, he also found the north-east and north-west corners, and a fragment of the south wall destroyed in the course of later installation work, so now known only from documentation sketches¹. Inside the building he identified fragments of seven foundations for pillar supports with rectangular plans². Presented by A. Szyszko-Bohusz, a spectacular reconstruction of the immense hall, measuring 28.5 × 19.5 m, with its interior divided by rows of 24 (reconstructed) supports, became permanently embedded in the scientific literature as well as the consciousness of scientists, also in next generations.

Proportions of the basement plan, reconstructed by Szyszko-Bohusz, were based on the assumption that the vestigially preserved wall on the south side constituted a section of a monumental south elevation of the building, in his opinion alluding to Benedictine refectories, which he mentioned in his publication devoted to the Romanesque architecture of the Wawel Hill³. Acknowledging the “hall” to be from the same time as the basilica he had discovered and identified as the 1st cathedral, he dated both buildings to the reign of king Bolesław Chrobry (the Brave). At the mid-11th century, having left the Wawel Hill the Benedictines moved to the just completed abbey in Tyńiec, and in return for new estates they were to pass their former premises over to the ruler. According to Szyszko-Bohusz, it was then that a construction process began which was aimed at an architectonic transformation of post-Benedictine objects into a Romanesque residence consisting of a basilica, “a defensive tower”, “a Romanesque castle” and a stretch of

* Dr, adiunkt n.-d. w Katedrze Historii Architektury, Urbanistyki i Sztuki Powszechnej, Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej

* PhD, adjunct at the Department of History of Architecture, Urban Planning and Art Faculty of Architecture at the Krakow University of Technology

obronnej”, „zameczku romańskiego” i ciągu fortyfikacji murowanych, stanowiących północną kurtynę tego ewoluującego w kierunku założenia zamkowego kompleksu⁴ (ryc. 1).

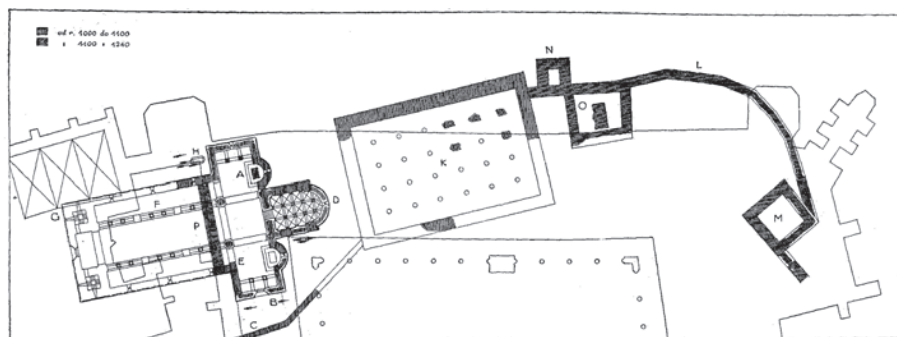
Kwestią dyskusyjną od momentu odkrycia „sali” była też jej chronologia bazująca przede wszystkim na analizie warsztatu budowlanego oraz względnej stratygrafii murów. Na podstawie datowania opartego na tych samych przesłankach pojawiły się w literaturze naukowej dwie raczej skrajne opcje. Pogląd o XI-wiecznym pochodzeniu „sali” reprezentowali m.in. Jan Zachwatowicz i Zygmunt Świechowski, zaś za późną, XIII-wieczną metryką opowiedzieli się Andrzej Żaki i Klementyna Żurowska⁵.

Ponowne badania terenowe w obiekcie, niezbędne, zważywszy tak wiele niejasności i rozbieżności interpretacyjnych, zostały przeprowadzone w latach 1985-1995 przez Zbigniewa Pianowskiego i Janusza Firleta⁶. Prace miały charakter weryfikacyjny, a ich wynikiem było potwierdzenie przez badaczy wersji A. Szyszko-Bohusza, co do zarysu budowli i jej dyspozycji przestrzennej. Do drobnych korekt należy zaliczyć zarejestrowanie pięciu z siedmiu wspomnianych przez Szyszko-Bohusza fundamentów pod słupy. Natomiast odsłonięcie kolejnego fragmentu ściany południowej z reliktem muru poprzecznego biegnącego w kierunku północnym do wnętrza „sali”, niestety zachowanego szczątkowo, w kwestii niniejszych rozważań jest informacją istotną (ryc. 2). Weryfikacji uległa także koncepcja „zameczku romańskiego” oraz wieży obronnej rekonstruowanej przez Szyszko-Bohusza. Z. Pianowski i J. Firlet wykazali, że są to elementy składowe budynku o trapezoidalnym rzucie, który został dostawiony do wschodniej ściany „sali” w okresie późniejszym. Na podstawie techniki wznoszenia murów oraz warsztatu budowlanego, a także względnej chronologii badacze wydatowali budynek na schyłek XII lub początek XIII wieku. Nietypową dla rodzimych rozwiązań w rzucie budowlę zrekonstruowali w partii przyziemia na podstawie relikwów zachowanych murów działowych jako budowlę składającą się z prostokątnego pomieszczenia zakończonego kwadratowym wykuszem (rekonstruowanym w formie wieży przez Szyszko-Bohusza) oraz pomieszczenia głównego na rzucie trapezu o proporcjach zbliżonych do kwadratu z zachowanym prostokątnym fundamentem pośrodku. Funkcję obiektu określili jako sakralną, proponując rekonstrukcję niezachowanej partii nadziemnej w formie kaplicy pałacowej i identyfikując ją z kościołem pw. św. Gereona, tym samym sugerując, iż bazylika romańska zlokalizowana na zachód od „sali” nosiła

masonry fortifications constituting the northern curtain of the layout, gradually evolving towards a castle complex⁴ (fig. 1).

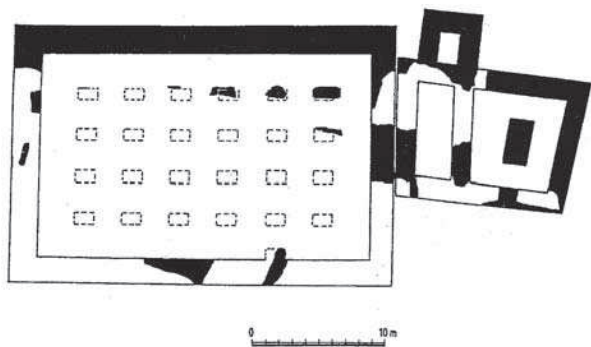
A controversial issue since the moment of discovering the “hall” was its chronology based primarily on the analysis of the building craftsmanship and relative stratigraphy of the walls. Basing the dating on the same premises resulted in two rather extreme options appearing in scientific literature. The view of the 11th-century origin of the “hall” was voiced e.g. by Jan Zachwatowicz and Zygmunt Świechowski, while the later, 13th-century origin was favoured by Andrzej Żaki and Klementyna Żurowska⁵.

New field research, which seemed indispensable considering the number of ambiguities and interpretational discrepancies, was carried out in the object during the years 1985-1995 by Zbigniew Pianowski and Janusz Firlet⁶. The work was meant as a verification, and it resulted in the scientists confirming the version of A. Szyszko-Bohusz regarding the outline of the building and its interior disposition. Among small corrections there was registering five out of the seven foundations for pillars mentioned by Szyszko-Bohusz. However, revealing another fragment of the south wall with a relic of a transverse wall running north towards the interior of the “hall”, unfortunately only vestigially preserved, is a significant piece of information for our considerations (fig. 2). The concepts of a “Romanesque castle”, and of the defensive tower reconstructed by Szyszko-Bohusz were also verified. Z. Pianowski and J. Firlet proved that those were components of a building laid on a trapezoid plan, which was added to the east wall of the “hall” at a later period. On the basis of technologies and craftsmanship used for building walls, as well as relative chronology, the scientists dated the building to the end of the 12th or the beginning of the 13th century. The building so untypical in its plan for indigenous solutions, in the basement section was reconstructed based on relics of preserved partition walls as a building consisting of a rectangular room ending in a square bay (reconstructed in the form of a tower by Szyszko-Bohusz), and the main room on the plan of a trapezoid with proportions resembling those of a square, with a preserved rectangular foundation in its centre. They claimed that the object served a church function, and proposed reconstructing the non-existent above-ground section in the form of a palace chapel, identifying it with the church of St. Gereon, thus suggesting that the Romanesque basilica located westward of the “hall” already in the Romanesque period was dedicated to St. Mary of Egypt⁷. At the same time, they confirmed dating the “hall” (after J. Zachwatowicz and Z. Świechowski) to the mid-11th century⁸, attributing its erection to king Kazimierz Odnowiciel. Chronologically they connected the building with the already mentioned basilica church which, after the conducted verification research, they regarded as a formal palace chapel⁹. Together with the “hall” the buildings were to constitute the early-Romanesque palace complex. The private palace chapel, added on the east side, was also to belong to that complex, even though it was chronologically younger by more than a century¹⁰.

Ryc. 1. Rzut relikwów budowli romańskich odkrytych w latach 20. XX wieku w północno-wschodniej części Wzgórza Wawelskiego przez A. Szyszko-Bohusza. Bazylika romańska, tzw. „sala o 24 słupach” oraz zabudowa „zameczku romańskiego” wg A. Szyszko-Bohusza. Źródło: A. Szyszko-Bohusz, *Z historii romańskiego Wawelu*, Rocznik Krakowski, Kraków 1923

Fig. 1. Plan of relics of Romanesque buildings discovered in the 1920s in the north-east part of the Wawel Hill by A. Szyszko-Bohusz. The Romanesque basilica, the so called “hall with 24 pillars” and the “Romanesque castle” acc. to A. Szyszko-Bohusz. Source: A. Szyszko-Bohusz, *From the History of Romanesque Wawel*, Krakow Yearly, Krakow 1923

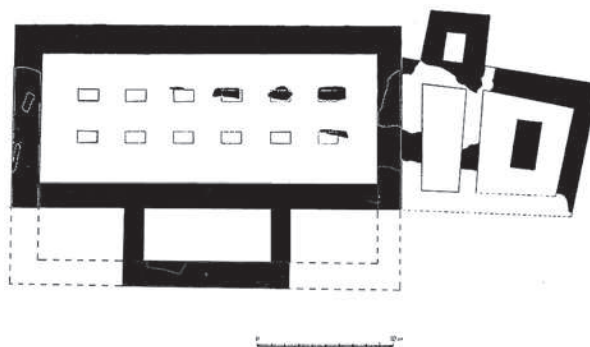
Ryc. 2. Rzut palatium wawelskiego wg Z. Pianowskiego i J. Firleta po badaniach weryfikacyjnych z zaznaczonym fragmentem murku w ścianie południowej. Rekonstrukcja utrzymuje koncepcję „sali o 24 słupach”. Źródło: J. Firlet, Z. Pianowski, *Przemiany architektury rezydencji monarszej oraz katedry na Wawelu w świetle nowych badań*, Kwartalnik Architektury i Urbanistyki, T. XLIV, z. 4, Wrocław 2000

Fig. 2. Plan of the Wawel palatium acc. to Z. Pianowski and J. Firlet after verification research with a marked fragment of the low wall in the south wall. Reconstruction upheld the concept of the “hall with 24 pillars”. Source: J. Firlet, Z. Pianowski, *Transformations in Architecture of the Royal Residence and the Wawel Cathedral in the light of new research*, *Architecture and Urban Planning Quarterly*, Vol. XLIV, No. 4, Wrocław 2000

już w okresie romańskim wezwanie św. Marii Egipcjanki⁷. Równocześnie podtrzymali datowanie „sali” (za J. Zachwatowiczem i Z. Świechowskim) na poł. XI wieku⁸, przypisując jej wzniesienie Kazimierzowi Odnowicielowi. Budowlę tę chronologicznie wiązały z wspomnianym kościołem bazylikowym, który po przeprowadzonych badaniach weryfikacyjnych został przez nich uznany za reprezentacyjną kaplicę pałacową⁹. Wraz z „salą” budynki te miałyby stanowić wczesnoromański zespół pałacowy. Do tego kompleksu przynależać miała także dobudowana od wschodu prywatna kaplica pałacowa, choć chronologicznie późniejsza o ponad jedno stulecie¹⁰.

Badania weryfikacyjne nie zmieniły w zasadzie pierwotnej koncepcji rekonstrukcji przyziemia „sali”. Z. Pianowski przedstawił natomiast autorską propozycję wyglądu piętra palatium wawelskiego, określając funkcję budowli już w pierwotnym założeniu jako rezydencjonalną (ryc. 3). „Sala o 24 słupach” pozostała zatem fenomenem w skali europejskiej.

A jednak należy zastanowić się, czy architektura murowana połowy XI wieku w Polsce Piastowskiej mogła na tym etapie wczesnej fazy rozwoju, bez wcześniejszych mocno zakorzenionych tradycji budownictwa murowanego, stanowić kreację unikatową, jaką bez wątpienia jest „sala o 24 słupach” w wersjach proponowanych przez A. Szyszko-Bohusza i Z. Pianowskiego? Jest to pytanie o możliwości intencjonalnej, świadomie kształtowanej oryginalności polskiej architektury wczesnego średniowiecza¹¹. Kluczowe pytanie o prowincjonalne naśladownictwo czy indywidualną kreację postawiła T. Rodzińska-Chorąży w podsumowaniu rozważań na temat pochodzenia i rozwoju najstarszej architektury ziem polskich, opowiadając się także za zręczną i świadomą umiejętnością łączenia nurtów i jeżeli nie kreacją w dosłownym tego słowa znaczeniu, to kreatywnością opartą na znajomości rozwiązań z krajów ościennych¹². Ustosunkowując się do poruszonego tu zagadnienia podtrzymuję swoje stanowisko w kwestii niezależnych rozwiązań i form architektury wczesnopiastowskiej¹³, wynikającej jednak, jak sądzę, także z uwarunkowań zewnętrznych, a nie tylko z potrzeby oryginalności twórczej. Jednakowoż nie należy zapominać, iż wzorce czerpane przez budowniczych wznoszących architekturę murowaną na ziemiach polskich były już tylko wypadkową daleko idących

Ryc. 4. Rzut palatium wawelskiego z aneksem południowym wg K. Stali. Oprac. A. Szkiłondź

Fig. 4. Plan of the Wawel palatium with the south annexe acc. to K. Stala. Made by A. Szkiłondź

Verification research did not fundamentally change the original concept for the reconstruction of the “hall” basement. Z. Pianowski presented his own original suggestion for the appearance of the upper floor of the Wawel palatium, determining its function already in the original layout as residential (fig. 3). Thus the “hall with 24 pillars” has remained a phenomenon on the European scale.

Nevertheless, one has to wonder whether masonry architecture in Piast Poland of the mid-11th century, at such an early stage of development and without deeply-rooted traditions in masonry building, could constitute such an undoubtedly unique creation as the “hall with 24 pillars” in versions proposed by A. Szyszko-Bohusz and Z. Pianowski. It is the question concerning the possibilities of intentional, consciously shaped originality of Polish architecture in the early medieval period¹¹. The key question whether it was provincial imitation or individual creation was posed by T. Rodzińska-Chorąży in the summary of her considerations on the issue of origins and development of oldest architecture in the Polish lands, also favouring the idea of the ability to skilful and consciously combine trends and, if not creation in the literal meaning of the word, then creativity based on the knowledge of solutions from neighbouring countries¹². In relation to the issue discussed here I abide by my opinion concerning independent solutions and forms of early Piast architecture¹³ resulting, however, also from external conditions and not merely from the need for creative originality. Nevertheless, one should not forget that patterns used by master builders erecting masonry architecture in the Polish lands were resultant of far reaching transformations of Roman traditions but also represented clear medieval ideas which were a distant echo of antique messages. Transplanting those ideas onto the local soil, far away from the ancient culture centres and archetypes evolving in time, was a developing process which, I suppose, must have eliminated the direct repetition of the original. Therefore, is it justified to look for analogies to the “hall with 24 pillars” among the chronologically and culturally distant Roman *horrea* and Byzantine cisterns, despite undeniable similarities between plans of those buildings¹⁴? Or perhaps the phenomenon of the “hall” lies in the erroneous reconstruction of the outline of the walls and spatial disposition. So, is an error in interpretation responsible for the phenomenon of the Wawel palatium?

The problem with the Wawel hall and the reconstruction of the outline of main walls lies in the fact that in reality, as with the majority of old historic buildings, we have only relics at our disposal. They have been best preserved in the northern section

transformacji tradycji rzymskich i reprezentowały zarazem czytelne idee średniowiecza będące odległym echem antycznych przesłań. Przeszczepienie tych idei na lokalny grunt, odległy od centrów kultury antycznej i ewoluujących w czasie archetypów, było procesem rozwojowym, który jak sądzę eliminował bezpośrednią repetycję pierwowzorów. Zatem czy doszukiwanie się analogii dla „sali o 24 słupach” w odległych czasowo i kulturowo *horreach* rzymskich i cysternach bizantyńskich, mimo niezaprzeczalnych podobieństw w rzutach tych budowli¹⁴, jest uzasadnione? A może fenomen „sali” polega na błędnym rekonstruowaniu zasięgu murów i dyspozycji przestrzennej. Czy zatem nie w interpretacyjnej pomyłce należy upatrywać fenomenu palatium wawelskiego?

Problemem z salą wawelską i rekonstrukcją przebiegu murów magistralnych polega głównie na tym, że tak naprawdę, jak w przypadku większości zabytków o wczesnej metryce, dysponujemy tylko relikdami. Zachowały się one najlepiej w partii północnej (pełna długość z uchwyconymi narożnikami północno-wschodnim i północno-zachodnim). Pozostałe to: ściana wschodnia zachowana mniej więcej do narożnika trapezoidalnej przybudówki, relikty ściany zachodniej (szczątkowe) oraz fragment niezachowanego obecnie lica ściany południowej z odsłoniętym przez Z. Pianowskiego reliktem występu w murze biegnącym w kierunku północnym. Pięć fragmentarycznie zachowanych fundamentów po słupach zlokalizowanych jest w północno-wschodniej części wnętrza obiektu. Analizując dokładnie zachowane mury proponuję alternatywną rekonstrukcję tego obiektu, uznając obecne, tak dalekie wyrowadzenie ścian bocznych w kierunku południowym za nieuzasadnione. Tym samym nie widzę podstaw do rekonstruowania aż 24 filarów. Uważam, że pierwotna ściana południowa mogła przebiegać wzdłuż trzeciego rzędu rekonstruowanych przez Szyszko-Bohusza filarów, wyznaczając prostokątny obrys budowli o wymiarach 28,5 × 12,5 m. W ten sposób otrzymamy plan o proporcjach zdecydowanie typowych dla palatium piastowskich i zbliżonych do pozostałych palatium rozmiarach oraz wnętrze przyziemia podzielone dwoma rzędami filarów w liczbie 12. Od strony południowej proponuję zrekonstruowanie prostokątnego aneksu, wykorzystując zarejestrowany przez Szyszko-Bohusza fragment ściany południowej oraz odkryty przez Z. Pianowskiego relik murku na osi północ – południe (ryc. 4). Powstały rzut odbiega co prawda od rzutów rozpoznanych dotychczas palatium wczesnopiastowskich, nie stanowi jednak ewenementu, przeciwnie – doskonale wpisuje się w rozwiązania znane w architekturze rezydencjonalnej średniowiecznej Europy, szczególnie zaś z terenów Cesarstwa Niemieckiego. Popierając propozycję datowania palatium wawelskiego na poł. XI wieku i wiążąc budowę „sali” oraz bazyliki św. Marii Egipcjanki z osobą Kazimierza Odnowiciela, uważam obie budowle za reprezentatywne przykłady architektury ottońskiej, co nie dziwi, zważywszy na osobę fundatora. Do rozważenia pozostaje jednak kwestia dyspozycji przyziemia „sali” o nadal zaskakująco dużej liczbie filarów. Przypisywanie temu pomieszczeniu funkcji magazynowej wydaje się nie do końca słuszne, biorąc pod uwagę skąpą ilość miejsca ograniczonego filarami właśnie. Prawdopodobne jest natomiast, jak zauważa Teresa Rodzińska-Choraży, że „kompozycja przyziemia auli krakowskiego palatium ma znaczenie bardziej konstrukcyjne i techniczne niż artystyczne. (...) Być może nie było to pomieszczenie użytkowe w sensie dosłownym, ale poziom techniczny, nawiązujący do konstrukcji *hypocaustum*”¹⁵. Te istotne i słuszne uwagi w kontekście rozważań dotyczących

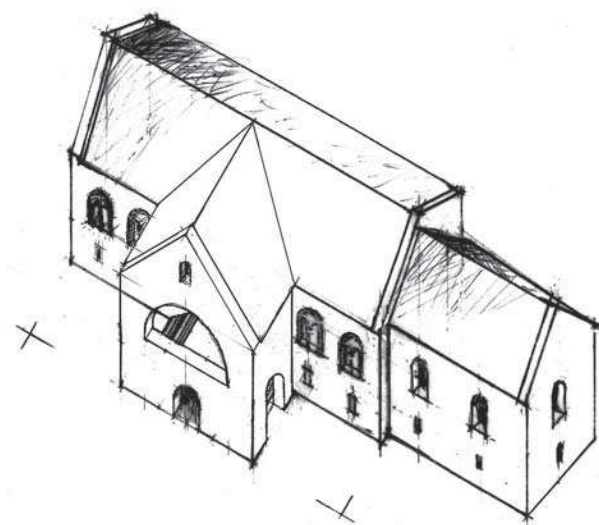
(full length with identified north-east and north-west corners). The remaining are: the east wall preserved more or less to the corner of a trapezoid extension, relics of the west wall (vestiges) and a fragment of no longer preserved face of the south wall with a relic of a projection in the wall running northwards revealed by Z. Pianowski. Five fragmentarily preserved foundations for pillars are located in the north-east part of the interior. Analysing in detail the preserved walls I propose an alternative reconstruction of this object, regarding the present side walls reaching far towards the south as unjustified. Therefore I see no reason for reconstructing as many as 24 pillars. I believe the original south wall might have been running along the third row of pillars reconstructed by Szyszko-Bohusz, marking out the rectangular outline of the building measuring 28.5 × 12.5 m. In this way we obtain a plan with proportions typical for Piast palatia and size resembling other palatia, as well as a basement interior divided by two rows of pillars, 12 in total. On the south side I propose reconstructing a rectangular annexe, using the fragment of the south wall registered by Szyszko-Bohusz, and relics of a wall on the north – south axis discovered by Z. Pianowski (fig. 4). The obtained plan differs from the plans of the early-Piast palatia recognised so far, but it is no phenomenon, on the contrary it perfectly fits into solutions known from residential architecture of medieval Europe, particularly from the lands of the German Empire. Supporting the suggestion of dating the Wawel palatium to the mid-11th century, and linking construction of the “hall” and of the basilica of St. Mary of Egypt with the person of king Kazimierz Odnowiciel, I regard both buildings as representative examples of Ottonian architecture, which is no surprise considering the founder. However, the question of the “hall” basement disposition with still surprisingly large number of pillars remains unanswered. Attributing storage function to this room does not seem fully justified, considering little space made even more limited by the pillars. However, it seems highly likely, as observed by Teresa Rodzińska-Choraży, that “the composition of the basement in the hall of the Krakow palatium is of more significance structurally and technically, than artistically. (...) It may not have been a room used in the literal sense, but the service level alluding to the construction of *hypocaustum*”¹⁵. Those important and justified remarks in the context of considerations concerning interior organisation of the Krakow hall should be supported by architectonic clues. The unique, rectangular plan of its foundation may be the first vital hint, as well as the fact of using spot foundation there instead of the continuous footing. Making continuous footing for engaged columns is justified by construction reasons. Hence the fair observation by Szyszko-Bohusz about timber pillars¹⁶ which, I guess, might have supported the ceiling. Narrow timber posts would have increased the utility space of the basement, so such a solution seems quite probable. Equally likely seems replacing the reconstructed timber support with a shorter stone pillar, thus changing the concept of a room into a service level as suggested by T. Rodzińska-Choraży¹⁷. Then we would obtain a logical explanation for the function of this section of the palatium, which served as a part of the heating system for the formal upper floor. I think that rectangular pillars could have been air ducts, and warm air might have penetrated into the hall interior though cracks between stone tiles of the lining. It is known that imperial residences were fitted with heating systems, and one cannot rule out such solutions having been applied in the Piast palatia, examples of which can be the openings found in the thick wall of the palatium in Przemyśl¹⁸.

organizacji wnętrza krakowskiej sali wesprzeć należy przesłankami architektonicznymi. Nietypowy, prostokątny rzut fundamentu jest być może pierwszą istotną wskazówką, jak też fakt zastosowania w tym wypadku fundamentu punktowego zamiast ciągłej ławy fundamentowej. Wykonanie fundamentu ciągłego pod filary sklepienne jest uzasadnione ze względów konstrukcyjnych. Stąd też słuszna uwaga Szyszko-Bohusza o filarach drewnianych¹⁶, które miałyby jak sądzę dźwigać strop. Wąskie drewniane słupy zwiększyłyby przestrzeń użytkową przyziemia. Takie rozwiązanie jest prawdopodobne. Równie możliwe jest zastąpienie rekonstruowanej drewnianej podpory niewysokim filarem kamiennym, zmieniając koncepcję pomieszczenia z użytkowego na poziom techniczny, jak sugeruje T. Rodzińska-Chorąży¹⁷. Otrzymamy wtedy logiczne wytłumaczenie funkcji tej części palatium, będącej częścią systemu grzewczego dla reprezentacyjnego piętra. Sądzę, że prostokątne filary mogły tworzyć kanały powietrzne, a ciepłe powietrze przedostawało się do wnętrza auli przez szczeliny pomiędzy umieszczonymi na nich płytami kamiennymi. Jak wiadomo, w systemy grzewcze wyposażone bywały cesarskie rezydencje, a nie można też wykluczyć takich rozwiązań w palatiach piastowskich, czego przykład stanowią otwory umieszczone w grubości ściany palatium przemyskiego¹⁸.

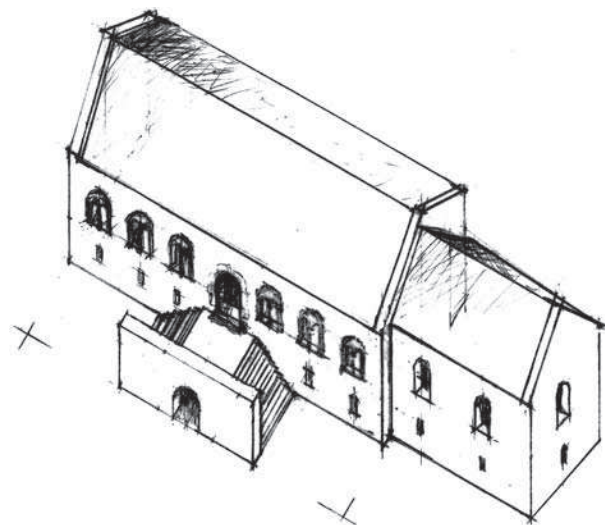
Do wschodniej ściany „sali” w końcu wieku XII lub w początkach XIII dobudowano budowlę na rzucie trapezu z kwadratową „wieżą” czy „aneksem” w ścianie północnej. Uznana za „romański zameczek” przez Szyszko-Bohusza, a przez Z. Pianowskiego za prywatną kaplicę pałacową tzw. przybudówka jest obiektem godnym uwagi. Budynek przesunięty jest w stosunku do osi palatium w kierunku północnym. W wersji przeze mnie proponowanej przylega on do narożnika południowo-wschodniego „sali”. Interesujące spostrzeżenie podczas prac weryfikacyjnych w obrębie tzw. przybudówki poczynił Z. Pianowski. Pisze on: „Mury tego budynku (...) wzniesione były z łamanego wapienia wiązanego zaprawą wapienno-piaskową. W ścianie wschodniej wyraźnie wyodrębnić można dwa etapy konstruowania fundamentu, przy czym do licowania części starszej użyto małych kamieni płytkowych, natomiast część młodsza jest licowana dużymi kamieniami o nie-

At the end of the 12th or the beginning of the 13th century, a building on a trapezoid plan with a square “tower” or “annexe” in its north wall was added to the east wall of the “hall”. Regarded as a “Romanesque castle” by Szyszko-Bohusz, and as a private palace chapel by Z. Pianowski, the so called extension is an object worthy of notice. The building is shifted northwards in relation to the palatium axis. In the version I am suggesting, it adjoins the south-east corner of the “hall”. Z. Pianowski made an interesting observation during verification work within the so called extension. He wrote: “Walls of that building (...) were erected from broken limestone bound with lime and sand mortar. In the east wall two stages of foundation building can be clearly distinguished, where the older section was lined with small stone tiles, while the younger was lined with large stones of irregular shape”¹⁹. It is puzzling that Z. Pianowski, while making a clear chronological and technological distinction between the two foundation walls, does not continue the idea in his further considerations of the examined building. Such information could signify the existence of an earlier building on that site, particularly in the context of the previously mentioned tile-like material used for lining the walls (e.g. of the palace chapel or the residential building?). As Z. Pianowski wrote, walls of the building had been largely destroyed during the construction work carried out in the Renaissance period²⁰. Another opportunity for renewed search of that site may not occur soon, so the issues discussed here have to remain within the sphere of theoretical considerations. The extension itself, identified as a chapel by Z. Pianowski, represents a layout typical for solution applied in imperial palace complexes and fits into the current of residential interiors (*Wohnbau*), frequently added to an oblong hall, but also is a typological match for palace chapels to be found in the Staufen *Pfalzen*, frequently erected on square and rectangular plans, but also with unparallel walls on more or less trapezoid plans as exemplified by the palace chapel in Wetterau from the 2nd half of the 12th century²¹.

It seems, therefore, that the Romanesque residence on the Wawel Hill may serve as an example of direct inspiration taken from an imperial layout, (fig. 5) thus diverging from the

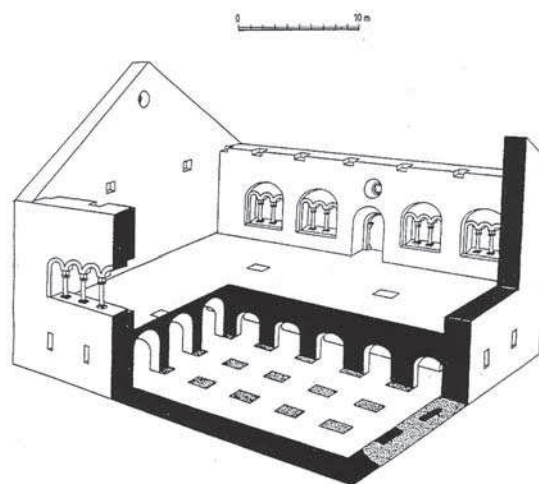
Ryc. 5a. Rekonstrukcja bryły palatium wawelskiego z domniemanym budynkiem wschodnim z poł. XI w. wg K. Stali, rys. A. Kadłuczka (wersja a)
Fig. 5a. Reconstruction of the bulk of the Wawel palatium with the supposed eastern building from the mid-11th c. acc. to K. Stala, drawn by A. Kadłuczka (version a)

Ryc. 5b. Rekonstrukcja bryły palatium wawelskiego z domniemanym budynkiem wschodnim z poł. XI w. wg K. Stali, rys. A. Kadłuczka (wersja b)
Fig. 5b. Reconstruction of the bulk of the Wawel palatium with the supposed eastern building from the mid-11th c. acc. to K. Stala, drawn by A. Kadłuczka (version b)

regularnych formach”¹⁹. Zastanawiające jest, że Z. Pianowski wyraźnie rozwarstwiając chronologicznie i technologicznie oba mury fundamentowe nie kontynuuje tego wątku w dalszych rozważaniach związanych z badaną budowlą. Tego typu informacja może świadczyć o istnieniu w tym miejscu wcześniejszej budowli, szczególnie w kontekście wspomnianego materiału płytkowego użytego w oblicówce muru (np. kaplicy pałacowej lub budynku mieszkalnego?). Jak pisze Z. Pianowski, mury budynku są w dużej mierze zniszczone pracami budowlanymi z czasów renesansu²⁰. Prawdopodobnie nieprędko nadarzy się okazja do ponownej penetracji tego terenu, dlatego zagadnienia tu poruszane siłą rzeczy pozostać muszą w sferze teoretycznej. Sama zaś przybudówka identyfikowana przez Z. Pianowskiego z kaplicą reprezentuje założenie typowe dla rozwiązań cesarskich kompleksów pałacowych i wpisuje się zarówno w nurt pomieszczeń o charakterze mieszkalnym (*Wohnbau*), często dobudowywanych do podłużnej auli, ale także odpowiada typologicznie kaplicom pałacowym sztaufijskich *Pfalzów*, często wznoszonym na kwadratowych i prostokątnych rzutach, a także przy nierównoległym traktowaniu ścian na rzutach mniej lub bardziej trapezoidalnych, czego przykładem może być kaplica pałacowa w Wetterau z II poł. XII wieku²¹.

Wydaje się zatem, że romańska rezydencja na Wzgórzu Wawelskim może stanowić przykład bezpośrednich inspiracji założeniami cesarskimi (ryc. 5), odbiegając tym samym od pozostałych form palatium wczesnopiastowskich, których utrwalony i powielany wzorzec jest wprawdzie wynikiem przeszczepiania na nasze ziemie osiągnięć budownictwa Cesarstwa Niemieckiego, ale w mocno zredukowanej i uproszczonej formie o silnej transformacji wzorców antycznych i tendencji do kompilacji różnych nurtów pochodzących z krajów ościennych, a także południa Europy. Mimo tych różnic krakowska „sala” przestaje być fenomenem architektonicznym nie tracąc, jak sądzę, nic ze swojej atrakcyjności, staje się za to bardziej zrozumiała i czytelna w kontekście średniowiecznej architektury palatium wczesnośredniowiecznej Europy.

Ryc. 3. Rekonstrukcja bryły palatium wawelskiego z przekrojem aksometrycznym przez aulę wg Z. Pianowskiego. Źródło: J. Firlet, Z. Pianowski, *Przemiany architektury rezydencji monarszej oraz katedry na Wawelu w świetle nowych badań*, Kwartalnik Architektury i Urbanistyki, T. XLIV, z. 4, Wrocław 2000

Fig. 3. Reconstruction of the bulk of the Wawel palatium with the axonometric cross-section through the hall acc. to Z. Pianowski. Source: J. Firlet, Z. Pianowski, *Transformations in Architecture of the Royal Residence and the Wawel Cathedral in the light of new research*, *Architecture and Urban Planning Quarterly*, Vol. XLIV, No. 4, Wrocław 2000

remaining forms of the early-Piast palatial whose established and subsequently copied pattern was a result of transplanting the building achievements of the German Empire into our lands, though in a reduced and simplified form with profound transformation of antique models and a tendency to compile various trends from neighbouring countries, as well as southern Europe. Despite those differences the Krakow “hall”, while no longer being an architectonic phenomenon, does not lose any of its attractiveness but becomes more understandable and legible in the context of medieval palatial architecture in the early-medieval Europe.

¹ Relikt ściany południowej odkryty przez A. Szyszko-Bohusza został zniszczony podczas robót instalacyjnych, zachował się jedynie szkic obecnie przechowywany w archiwum kierownictwa restauracji zamku. Cyt. za Z. Pianowski, *Sedes regni principes. Wawel i inne rezydencje piastowskie do połowy XIII wieku na tle europejskim*, Kraków 1994, s. 22.

² A. Szyszko-Bohusz wspomina o odsłonięciu siedmiu fundamentów o rzutach zbliżonych do kwadratu, czego nie potwierdza dokumentacją rysunkową, w której zaznacza jedynie pięć reliktozo zachowanych fundamentów o wyraźnie prostokątnych obrysach zlokalizowanych w dwóch północnych rzędach. Por. A. Szyszko-Bohusz, *Z historii romańskiego Wawelu*, Rocznik Krakowski, Kraków 1923, s. 6, fig. 1a.

³ Por. A. Szyszko-Bohusz, *ibidem*, s. 12; należy dodać, że pogląd o typologicznym podobieństwie „sali o 24 słupach” do refektarzy benedyktyńskich ponownie przypominała T. Rodzińska-Choraży, która podejmując temat nietypowego dla palatium wczesnopiastowskich rzutu sali, odwołuje się do jej aksometrii w rekonstrukcji autorstwa Z. Pianowskiego, pisząc w następujący sposób: „Malownicza wizja (...) – acz nęcąca – bardziej chyba odpowiada formom dwunastowiecznych refektarzy i dziewiętnastowiecznej rekonstrukcji pałacu w Goslarze, niż architekturze w Polsce z połowy XI wieku”. T. Rodzińska-Choraży, *Zespoły rezydencjonalne i kościoły centralne na ziemiach polskich do połowy XII wieku*,

Kraków 2009, s. 47, przyp. 189. Zwracam jednak uwagę, że o ile pod względem proporcji rekonstruowany rzut może odpowiadać znanym rozwiązaniom architektury benedyktyńskiej, o tyle kwestia podziału na 24 podpory również i w tym przypadku nie znajduje analogii. Na odległe inspiracje rzymską architekturą pomieszczeń typu *horrea* jako pierwszy zwrócił uwagę Z. Pianowski, tezę tę poparła T. Rodzińska-Choraży rozszerzając te wzorce na cysterny bizantyńskie oraz początkowo także autorka niniejszego artykułu. Por. Z. Pianowski, *op. cit.*, s. 24; T. Rodzińska-Choraży, *Co nam mówi architektura murywana [w:] Ziemie polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej mapy Europy*, (red.) H. Samsonowicz, Kraków 2000, s. 370; K. Stala, *Tradycje antyczne w wczesnośredniowiecznej architekturze ziem polskich* (mpps), rozprawa doktorska arch. Politechniki Krakowskiej, Wydział Architektury, Kraków 2005, s. 146; idem, *Wczesnośredniowieczne zespoły palatium w Polsce jako przykład adaptacji i transformacji tradycji antycznej za pośrednictwem europejskich wzorców architektonicznych*, *Przestrzeń i Forma* 7/8, Szczecin 2007, s. 154.

⁴ A. Szyszko-Bohusz, *ibidem*.

⁵ Tak późne datowanie „sali” przez A. Żakiego i K. Żurowską wynikało z analizy stratygraficznej murów. Uważali oni, że jej północna ściana stoi na murze obronnym romańskiego zamku. K. Żurowska, *Rotunda Wawelska, Studium nad centralną architekturą epoki wczesnopiastowskiej*, Studia do Dziejów Wawelu, t. III, Kraków

- 1968, s. 89; A. Żaki, *Archeologia Małopolski Wczesnośredniowiecznej*, Wrocław 1974, s. 139; por. także J. Zachwatowicz, *Polska architektura monumentalna w X i XI wieku*, Kwartalnik Architektury i Urbanistyki, 6, 2, Wrocław 1961, s. 114-117, Z. Świechowski, *Budownictwo romański w Polsce*, Katalog, Warszawa 1963, idem, *Katalog architektury romańskiej w Polsce*, Warszawa 2009, s. 223.
- ⁶ M. Bober, *Architektura Przedromańska i Romańska w Krakowie. Badań i Interpretacje*, Rzeszów 2008, s. 66; tamże dostępna literatura, przyp. 232.
- ⁷ Por. Z. Pianowski, *Dziesiąty kościół wczesnośredniowieczny na Wawelu – kaplica pałacowa pod wezwaniem św. Gereona* [w:] *Ars sine scientia nihil est*, Warszawa 1997, s. 211-220; J. Firlet, Z. Pianowski, *Wyniki badań archeologicznych w rejonie katedry i pałacu królewskiego na Wawelu (1981-1994)*, Acta Archaeologica Waweliana, Tom II, 1998, s. 110-116; idem, *Przemiany architektury rezydencji monarszej oraz katedry na Wawelu w świetle nowych badań*, Kwartalnik Architektury i Urbanistyki, Tom XLIV, zeszyt 4, Wrocław 2000, s. 212-214.
- ⁸ Z. Pianowski i J. Firlet po ponownym odsłonięciu muru północnego „sali” stwierdzili, że nie stoi ona na murze obronnym, a posadowiony jest on bezpośrednio na skale, na której zalegały nasypany wału tzw. wiślańskiego zniszczonego być może w końcu X wieku, tym samym potwierdzili za Zachwatowiczem i Świechowskim wcześniejszą metrykę budynku. Z. Pianowski, *Sedes regni*, op. cit., s. 24; por. J. Zachwatowicz, op. cit.; Z. Świechowski, *Budownictwo...*, op. cit.
- ⁹ Do istotnych osiągnięć badań weryfikacyjnych prowadzonych przez Z. Pianowskiego i J. Firleta w obrębie bazyliki św. Marii Egipcjanki (1983-1999) zaliczyć należy rozpoznanie zasięgu świątyni poprzez uchwycenie fundamentów masywu zachodniego, a także zarejestrowanie relikwów wschodnich partii pierwszej katedry, dzięki czemu udało się definitywnie zanegować przypisanie funkcji pierwszej katedry (tzw. chrobrowskiej) odkrytej w latach 20. XX w. przez A. Szyszko-Bohusza wspomnianej bazylice (za czym optował jej odkrywca). Badacze ustosunkowali się także krytycznie do przedstawionej przez Szyszko-Bohusza rekonstrukcji krypty pod prezbiterium kościoła. Na podstawie badań weryfikacyjnych Z. Pianowski i J. Firlet przedstawili własną propozycję całościowego rzutu świątyni z naniesionymi korektami, w tym zredukowaną liczbą podpór i mocno wydłużonymi przęsłami w przestrzeni krypty. Por. Z. Pianowski, *Sedes regni...*, *ibidem*, s. 26-31, rys. 13; idem, J. Firlet, *Przemiany architektury...*, op. cit., s. 213-214, 217 – ryc. 16.
- ¹⁰ Z. Pianowski widzi analogie tak zrekonstruowanego romańskiego zespołu pałacowego na Wawelu do założeń cesarskich z dwiema kaplicami pałacowymi, których, jak zaznacza Autor, obiekty składowe często nie są jednoczasowe. Por. Z. Pianowski, *Sedes regni...*, *ibidem*, s. 186.
- ¹¹ Za opcją oryginalności w architekturze wczesnego średniowiecza w Polsce opowiedział się A. Tomaszewski, cyt. za: T. Rodzińska-Choraży, *Zespoły rezydencjonalne...*, op. cit., s. 301.
- ¹² *Ibidem*.
- ¹³ Por. K. Stala, *Tradycje antyczne...*, op. cit.; idem, *Wczesnośredniowieczne zespoły...*, op. cit., s. 119-166; idem, *Tetrakonchos NMP (św. Feliksa i Adaukta) na Wawelu jako przykład dziedzictwa antycznego w architekturze wczesnośredniowiecznej. Problemy interpretacyjne*, Wiadomości Konserwatorskie 21/2007, s.20-27.
- ¹⁴ T. Rodzińska-Choraży wskazuje dwa rzymskie przykłady budowli typu *horreum*, które ze względu na podział przyziemia wywoływać mogą odległe skojarzenia z salą wawelską. Są to relikty z Felix Romuliana (obecnie Gamzigrad w Serbii) w rekonstrukcji Sre-jovicia oraz budowle magazynowe w Akwilei w rekonstrukcji M. Robertiego. Osobiście uważam, iż przykłady te są zbyt odległe, by stanowić bezpośrednie inspiracje dla budowniczych palatium wawelskiego. Zresztą sama Autorka podkreśla „bardzo odległe analogie” do wskazanych przez nią obiektów. Por. T. Rodzińska-Choraży, *Zespoły rezydencjonalne...*, op. cit., s. 162-163.
- ¹⁵ T. Rodzińska-Choraży, *Zespoły rezydencjonalne...*, *ibidem*, s. 163.
- ¹⁶ A. Szyszko-Bohusz, op. cit., s. 6.
- ¹⁷ T. Rodzińska-Choraży, *Zespoły rezydencjonalne...*, op. cit., s. 163.
- ¹⁸ K. Stala, *Wczesnośredniowieczne zespoły...*, op. cit., s. 157; por. także T. Rodzińska-Choraży, *Wczesnopiastowski zespół pałacowy na Wzgórzu Zamkowym oraz rotunda prosta pod katedrą w Przemysłu w świetle ostatnich badań* [w:] *Początki sąsiedztwa. Pogranicze etniczne polsko-rusko-słowackie w średniowieczu*, Rzeszów 1996, s. 133-149.
- ¹⁹ Z. Pianowski, *Sedes regni...*, op. cit., s. 26.
- ²⁰ *Ibidem*.
- ²¹ Kaplica ta stanowi jak sadzę najbliższą analogię dla poparcia koncepcji Z. Pianowskiego o funkcji sakralnej tzw. przybudówki. Por. G. Binding, *Deutsche Königspfalzen von Karl dem Grossen bis Friedrich II (765-1240)*, Darmstadt 1996, s. 200-202, abb. 54.

Streszczenie

W artykule podjęto polemikę z utrwaloną w literaturze naukowej rekonstrukcją palatium wawelskiego jako „sali o 24 słupach”, która w tej wersji nie znajduje analogii wśród budynków palatium średniowiecznej Europy, stanowiąc ewenement architektoniczny. Autorka analizując dotychczasowy stan badań nad obiektem oraz zachowane relikty murów przedstawia alternatywną propozycję wizualizacji badanego obiektu. Wersja zaproponowana przez autorkę wpisuje się w cykl budowli pałacowych wczesnego średniowiecza, zarówno w kontekście rozwiązań piastowskich, jak też przykładów cesarskich pfalzów, do których budowla ta nawiązuje w wyraźny sposób.

Abstract

The article is a polemic with the consolidated in scientific literature reconstruction of the Wawel palatium as the “hall with 24 pillars” which, in this version, has no analogy among palatial buildings in medieval Europe, thus constituting an architectonic phenomenon. Having analysed the current state of research on the object, as well as the preserved relics of walls, the author presents an alternative visualization of the examined object. The version proposed by the author fits into the series of palatial buildings of the early medieval period, both in the context of the Piast solutions, and the examples of imperial ‘pfalzen’ to which that building clearly alludes.